

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

A PRÓFÉTAI IRODALOM TANULMÁNYOZÁSÁNAK ÚJABB SZEMPONTJAI

Mit jelentett prófétának lenni Izraelben? Hogyan értelmezte a próféta maga és környezete az ő szerepét? Milyen volt a kapcsolata kora életéhez és intézményeihez? Hogyan tudjuk megérteni a próféta mindig erőteljes, de gyakran titokzatos szavait?

Gyakrabban jövünk zavarba, mint nem, amikor megpróbáljuk saját utunkat megtalálni a mondások, beszédek és tudósítások útvesztőiben, amelyeket egyszerűen csak egymás mellé helyeztek a prófétai könyvekben. De mindezekbe és más kérdésekbe is betekintést nyerhetünk a próféták beszédmódjának megértése által. Ténylegesen az egyetlen út, amely a prófétákhoz és gondolataikhoz vezet, a prófétai könyvekben megőrzött beszédekben és a róluk szóló tudósításokban található meg.

Megszoktuk, hogy úgy tekintsük a prófétákat, mint az ősi Izrael nagy személyiségeit és újító gondolkodóit. Általában ez így igaz. Valamennyien alkotó személyiségek voltak és mindenikük különbözött a másiktól. De van a kérdésnek egy másik oldala is, amelyet kiinduló pontul kell vennünk a továbbiakra nézve. A próféták, mint általában az alkotó személyiségek, egy hagyomány részei voltak, és saját koruk és helyzetük beszédmódját és kifejezési formáit használták. Másként hogyan értették volna meg őket? Pontosabban, olyan csatornákon irányították szavaikat, amelyek megfeleltek az általuk szolgált célnak. Közösén megőrizték Izrael teológiai hagyományainak egy részét. A hagyománytörténet feladata felderíteni ezeket a hagyományokat és elhelyezni a prófétát körükben.

A mi feladatunk most alapot keresni beszédmódjuk, közelebről azoknak a műfajoknak megértéséhez, amelyekbe prófétai üzenetüket öltöztették. Azt fogjuk keresni, ami jellegzetes és nem azt, ami mindig jelen van, vagy jelen kellene lennie ezeknek a férfiaknak a beszédeiben. Semmi sem kapcsolja jobban össze őket, mint éppen beszédük fajtái. Ebben a vállalkozásban nem az ideális vagy feltételezett „prófétát” akarjuk megtalálni a standard prófétai műfajok segítségével, hanem inkább azt a folytonosságot keressük, amely segíteni fog bennünket mindenik személy megértésében.

Az első kísérlet a prófétai irodalom műfajainak megértésére H. Gunkel nevéhez kapcsolódik, bár ezen a téren végzett munkájának eredményei nem voltak annyira döntőek és meghatározóak, mint az elbeszélés és a kultikus költészet terén kifejtett kutatásai. A prófétákról szóló ta-

nulmányai legnagyobb részükben bevezető jellegűek.¹ De ezekben az általános munkákban fektette le az alapját mindannak, ami ezután következett. Legfőbb hozzájárulása abban mutatkozik meg, hogy ráirányította a figyelmet a helyes kérdésekre.

Gunkel hangsúlyozta, hogy mindenekelőtt meg kell kísérelni meghatározni az eredeti beszéd egységet,² s fel kell adni a prófétaí könyvnek mint a szerző által végzett rendszeres elrendezésnek a gondolatát. Az eredetileg független egységek egymástól való elválasztásának és egyenkénti elemzésének fontosságát sürgette S. Mowinckel is. Különösen a prófétaí könyvekben kell megtanulnunk eltekinteni a fejezetek és versek általi felosztástól, mert igen gyakran nem felelnek meg az anyag tárgyában bekövetkezett változásnak.³

Gunkel hangsúlyozta azt is, hogy a prófétaí eredetileg beszélők és nem írók voltak.⁴ Jóllehet nem ő volt az első, aki ezt megállapította,⁵ de ő használta először ezt a meglátást egy módszertan alapjaként. A prófétaí által használt műfajok nem maradtak változatlanok századokon keresztül. Gunkel meghúzta fejlődésük fővonalát a prófétaí mozgalom történetében. A korábbi prófétaí rövid jövendöléseket mondtak, amíg a későbbiek megtanultak hosszabb beszédeket szerkeszteni. Mindez akkor kezdődött el, amikor a költészet prózává alakult át, s a prófétaí ex-tatikusból prédikátorokká és vallásos gondolkodókká fejlődtek.⁶

Gunkel a következőkben összegezte a főbb prófétaí műfajokat: a prófétaí iratokban számos típust találunk összekapcsolódva, a látomást elbeszélő formában, a prófétaí jövendölést és a beszédet sok formában. Az utóbbiak között a legrégebb az, amelyik megjósolja a jövendőt és lehet vagy fenyegetés vagy ígéret; vád, bűn miatti szemrehányás, figyelmeztetés, felhívás a jótetre és sok más.⁷ Bár a jóslatot és a látomás-beszámolót nagyon jelentősnek minősítette, mivel azok a prófétaí revelációs élményből erednek, az újabb kutatás az ő kategóriáiból háromra irányította a figyelmet. Ezek: a fenyegetés, az ígéret és a vád. Gunkel szerint ez a prófétaí beszédek tartalmának megfelelő osztályozást jelent. A fenyegetést és az ígéretet úgy tekintették, mint a legrégebb és legmegkülönböztetőbb prófétaí műfajt. A próféta általuk leírja, vagy meghirdeti a jövőt az üdv (ígéret), vagy csapás (fenyegetés) kifejezéseiben. A vádat úgy értékelte, mint amely műfajilag különbözik a többitől s viszonylag későn fejlődött ki, és a jogi eljárásból kölcsönzött át.

Gunkel megállapításainak legtöbbje alapján véve helytállónak bizonyult, annak ellenére, hogy azokat ki kellett javítani és kiegészíteni a legutóbbi kutatások fényénél. Különösen sokan megkérdőjelezték a fenyegetés és az ígéret kifejezésének megfelelő voltát azoknak a műfajoknak a leírására, amelyekre Gunkel gondolt. A váddal kapcsolatos legtöbb magyarázatát elutasították. Eltérő terminológia lépett használatba, amelyet azonban kapcsolnunk kell Gunkel kifejezőmódjához, ha meg akarjuk érteni az újabb kutatások eredményeit. A legfontosabb, amit Gunkel megállapításaiból átvehetünk, a következő: az individuális egységek szerepe az irodalmon belül, a prófétaí beszéd szóbeli eredete, a prófétaí beszédek széles műfaji változata az ősi Izrael életének valamennyi területéről.

A prófétaí könyvek műfajai, kevés kivétellel, három fő kategóriába sorolhatók mind a formát, mind a tartalmat illetően. C. Westermann⁸ elismerte ezeket a kategóriákat azáltal, hogy alkalmazta Gunkel alap-

vető kérdéseit: ki beszél? kinek beszél? mi történik ebben a beszédben vagy mi a célja? Amikor ezeket a kérdéseket a prófétai könyvekre alkalmazzuk, felfedezünk azokban beszámolókat, imádságokat és beszédeket. E kifejezések mindenikének hasznosságát és korlátait tegyük most vizsgálat tárgyává.

A *beszámoló* semleges kifejezés, azoknak az első vagy harmadik személyben készített jelentéseknek a meghatározására, amelyek a próféták tevékenységéről szólnak. E beszámolók némelyike elbeszélő formájú. Pl. Jeremiás 26. fejezete harmadik személyben irt igazi elbeszélés, amely beszámol a próféta templomi beszédéről, a nép viszonyulásáról, s a papok és próféták sikertelen erőfeszítéséről, hogy Jeremiást elhallgattassák. Ezaiás 36—39. fejezetei történeti elbeszéléseket tartalmaznak. Ezeket az elbeszéléseket rendszerint a próféták beszédeikhez kapcsolták. Jeremiás 32. fejezete első személyű elbeszélés (önéletrajzi stílus), amelyben a próféta maga mondja el, hogyan vásárolt földet Izrael jövőjének jelképeként. Az elbeszélés beszédeket foglal magába, amelyek magyarázzák a tetteket. Sok beszámoló éppen csak keretül szolgál a beszéd körül, amikor számot ad a körülményekről, amelyekben azt előadták ill. fogadták. A felirat — a könyv címe, amely időben elhelyezi a prófétát — lényegében ezt a szerepet tölti be az egész könyvre vonatkozóan. A beszámolók némelyike megkülönböztetően a próféta szerepéhez kapcsolódik. Ilyenek a látomáselbeszélések, a próféta jelképes cselekedeteinek beszámolóit és azoknak a formuláknak egy része, amelyek bevezetik a prófétai beszédeket.

Imádság — az embernek Isten felé irányuló szavai — viszonylag kevés található a prófétai könyvekben. A legismertebb példák Jeremiás panaszai, amelyekben elsiratja sorsát és segítségért Istenhez fordul (Jer 12; 15,15 kv.; 17,14 kv.). Mások pedig a különböző típusú zsoltárok szerkezeti mintáit követik. Ámos könyvében három ilyen himnusz-töredék található (4,13; 5,8—9; 9,5—6).

A prófétai könyvek legtöbb darabja a *beszéd* általános kategóriájába tartozik. Ebben a próféta maga beszél Izraelhez, egy csoporthoz a népen belül, egy egyénhez, vagy egy idegen nemzethez. A „beszéd“ kifejezés azonban megtévesztő, ha egy hosszabb lélegzetű kompozícióra gondolunk. Amint az megfigyelhető különösen a korábbi prófétáknál, az ok beszédek rendszerint rövidek és költői formát öltenek. Nagyfokú spontaneitás jellemzi munkájukat, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy ők nem mint szónokok működtek.³

A próféták Izrael előtt állottak és beszélték azt, amit ők Isten igazi szavának tartottak. Amit hirdettek, arról azt állították, hogy először Isten beszélt nekik, így igen gyakran képesek voltak Istent közvetlenül idézni. A próféták beszédmódjának ez a fő jellegzetessége arra enged következtetni, hogy a prófétai beszédek hírnökbeszéd.¹⁰ Több tényező is alátámasztja ezt a következtetést. Az elhivatási beszámolóknál a próféták világosan állítják, hogy Isten az ő beszédeinek hirdetésére hívta el őket: „És kinyújtá az Úr az ő kezét, és megillette számát, és monda nékem az Úr: Imé, az én ígémet adom a te szádba!“ (Jer 1,9).¹¹ Ugyanezt a szempontot találjuk meg számos formulában, amelyeket a próféták alkalmaztak beszédekben, különösen a mindenkük közös hírnök-formulájában: „Ezt mondja az Úr“.

Semmi sem azonosítja a prófétai üzenetet, mint hírnök-beszédet annyira világosan, mint ez a sablonosnak tűnő változatlan formula, amely

végig vonul a prófétai irodalmon. A próféták tevékenységéről szóló beszámolók mind a prófétai könyvekben, mind máshol, megemlítik azt az igényüket, hogy ők valóban Jáhvé szószólói kívánnak lenni: Mikeas pedig mondja: „El az Úr, hogy csak azt fogom mondani, amit az Úr mond nekem“ (1Kir 22,14). Minden bizonnyal nincs mindig egyezés Isten szavát illetően egy sajátos helyzetben, de ahhoz nem férhet kétség, hogy a próféta kész hirdetni azt a szót. A prófétai beszédnek a hírnök-beszéddel való azonosítást támogatják azok a párhuzamok is, amelyeket megtalálunk az ők és a nem prófétai hírnökök beszédmódja között, ahogyan azt az Ótestamentum elbeszéléseiben láthatjuk, vagy általában az ősi Közel-Keleten szemlélhetjük. A hírnököt elküldő szó mindkét esetben azonos.¹² Ami pedig a formát, vagy a szerkezetet illeti, bár többen is érveltek az ezirányú hasonlóság mellett, mégis itt további kutatásra van szükség, különösen a Közel-Kelet párhuzamaival kapcsolatban.

Tehát a prófétai beszédet nagyvonalakban hírnökbeszédként jelölhetjük. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy amit a próféta mond, a szoros értelemben vett üzenet, nem magától a prófétától származik, hanem Istentől, a hírnök által az ő népéhez szól. Ez magában foglalja azt a jelentést is, hogy a sajátosan prófétai hivatás nem más, mint Jáhvé hírnökének lenni.

De míg a hírnök-beszéd meghatározás elégséges a prófétai szavak és szerep általános jellemzésére, megvannak a maga korlátai is. A próféták igen gazdag változatú beszédfajokkal fejezték ki magukat, amelyek egyáltalán nem, vagy csak kevésbé álltak rokonságban a hírnök-beszéddel. Ezért mindenik egység műfaját külön kell tanulmányoznunk, hogy megállapíthassuk hátterüket és céljukat. A szerep, amelyik megkülönböztetően és következetesen prófétai, a hírnök szerepe, viszont hiba volna túlságosan ragaszkodni egyetlen szerephez. A próféták többféle hivatalt is betöltöttek, s feladatuknak különböző módon tettek eleget: néha Istennél közbenjárta az emberért, máskor prédikáltak, de lehet, hogy néhányan közülük sajátos kultikus tisztséget is vállaltak.

A prófétai beszédmód hírnök stílusának felismerése hozzásegít annak megtévesztő látszatnak a tisztázásához, amelyet a prófétai beszédet illetően a jóvendölés (jóslat) és a beszéd használata okoz. A jóslat Isten közvetlen beszéde, eredetileg rövid mondás, kérdésre adott felelet formájában. Rendszerint a próféta előadja a jóvendölést — a kinyilatkoztatott beszédet —, de az, az ő továbbadásában, ill. prédikálásában Istentől kapott üzenetté változik át.¹³

Mit továbbít, amikor a prófétai hírnök beszél? Mit akar elérni beszéde által? Mi az üzenetének igazságtartalma? Nyilvánvalóan nincs egy egyszerű felelet ezekre a kérdésekre, mivel a prófétai mozgalom századokra kiterjedt, s mindenik próféta különböző élethelyzetben különböző üzenettel lépett fel. Továbbmenően a próféták ezeket az üzeneteket eltérő beszédfajokba foglalták. E tények ismeretében annál meglepőbb, hogy gyakran azt az általános feleletet adták meg a prófétai beszédekben megtalálható kérdésekre, hogy amit továbbítanak az nem más, mint közlemény vagy kinyilatkoztatás a közeli jövőt illetően.

Ezek a közlemények akár egyéneknek, akár Izraelnek, vagy az idegen népeknek szóltak, két csoportba oszthatók: a csapás vagy a jólét meghirdetésére szolgáltak. A próféták Isten ismerete és történelem-értelmezése fényénél, összefüggéseiket véve alapul, pontosabban megha-

tározhatjuk, hogy ha ítélet vagy üdvösség meghirdetéséről beszélünk.¹⁴ Amikor a próféták fenyegető bajt hirdetnek, nemcsak egyszerűen csapásról beszélnek, hanem az egyének vagy a nemzet bűne miatti csapásról. Ennélfogva a csapás ítélet. Amikor jólétről és üdvről szólnak, azt hirdetik, amit Isten tenni fog az ő népe érdekében. Ennélfogva örömmüzenetük az üdvösség meghirdetése. Amikor tehát a jövőről beszélnek, amit igen gyakran tesznek, az nem akármilyen jövő, hanem Isten által hozott jövő.

A prófétai ítélet- és üdv-meghirdetéseket nem szabad összetévesztenünk a jövődőléssel, még ha stílusbeli hasonlóságok vannak is közöttük. Hangsúlyozni kell, hogy a próféta mindig az ő saját helyzetének és Isten népe történetének fényénél beszél a közeli jövődőről. Az alapvető különbség a jövődőlés és a prófétai közlés között a prófétai szó hatalmának felfogásában rejlik. Amint a próféták is tudatában vannak, hogy szavuk nem a közelgő események feletti spekuláció, hanem Isten valóságos szava a jövőről. Ez a szó — Isten szava a próféta ajkán keresztül — történelemalkotó hatalommal bír. A próféták nem a történelem folyását jóstolták meg; fenyegető szavaik által — úgy hitték — elkerülhetetlenné tették a bekövetkező csapást.¹⁵ Jeremiás például azt a megbízást kapja, hogy ne szavakat hirdessen, amelyek tetszenek vagy nem a hallgatóságnak, hanem, hogy „gyomlálj, írts, pusztíts, rombolj, építs és plántálj“ (1,10). Mivel úgy hitték, hogy a prófétai beszédnek hatalmas ereje van, azokat, akik ellenkeztek a prófétákkal, nemcsak egyszerűen semmibe sem vették, hanem megpróbálták elhallgattatni őket.

Amit mi ma — Westermann és mások nyomán — ítélet- és üdvhirdetésnek nevezünk, amint láttuk, Gunkelnél mint fenyegetés és ígéret szerepel. Mindaz, amit elmondhatunk ezzel kapcsolatban, azt mutatja, hogy a fenyegetés kifejezés nem elég erőteljes a próféta jövőre néző szemléletét illetően. Elsősorban azért túl gyenge, mert egy feltételes elemet is magában foglal, pl. a csapás, mint ítélet jönni fog, ha a nép nem tér meg.¹⁶ Az ítélet-meghirdetéseken nincs semmi feltétel, a jövő már meg van határozva. Az ítélet-meghirdetés célja, hogy ezt a meghatározott jövőt mozgásba hozza és világossá tegye a kétségek árnyéka felett, hogy a következő baj Jáhvé ítélete az ő népén, amelynek megvannak az okai. És amikor ezek a közlemények figyelmeztetésül szolgáltak a nép felé, hogy szűnjön meg Jáhvénak újabb okokat szolgáltatni, olyankor mindig egy mellérendelt magyarázat is kapcsolódott hozzájuk.

Az ítélet- és üdv-meghirdetéseken túl Gunkel egy önálló műfajt is felismert, amelyet ő vádnak vagy szemrehányásnak nevezett. Ezekkel a kifejezésekkel azokat a részeket jellemezte, amelyekben a próféták csípős szavakkal és nyers részletességgel leírták a nép által elkövetett bűnöket. A későbbiek során azonban felismerték, hogy az ilyen egységek nem képviselnek önálló műfajt s nem tekinthetők a prófétai irodalom története későbbi kifejlődésének sem, amint azt Gunkel gondolta. Ilyen szemrehányásokat ill. vádakokat az ún. írópróféták előtti prófétai beszédek részeként is találunk a történeti könyvekben. Valóban, a nép bűneinek hasonló leírásai mint műfaji elem részét képezik mind a korábbi, mind a későbbi próféták ítéletet hirdető beszédeinek.

Amit Gunkel vádnak nevezett, az ténylegesen az ítélet okainak részletezésére szolgált. Ezt a következő példa igazolja:

Mikeás 3,9—12: „Halljátok ezt kérlek, Jákób házának fejei és Izrael házának vezérei, akik utáljátok az ítéletet, és minden igazságot elcsavartok; akik vérrrel építitek a Siont és Jeruzsálemet hamissággal! Kiknek

fejedelmi ajándékért ítélek, és papjaik jutalomért tanítanak, és prófétáik pénzért jövendőnek, és mégis az Úrra támaszkodnak, mondván: Avagy nincsen-e közöttünk az Úr? Nem következik mi reánk veszedelem! Azért ti miattatok mezővé szántatik a Sion, és köhalommá lesz Jeruzsálem, a templom hegye pedig erdős hegygé.“

A beszéd egy bevezető, a figyelmet felkelteni szándékozó felhívással kezdődik. Szintén közös formula, amely megnevezi a címzetteket is (9a). Amint megjelöli a címzetteket, ezt követően felsorolja bűneiket (9b—11). Ez vád és szemrehányás, de az összefüggésben több mint csupán annyi. A 12. versben a próféta a jövőre irányítja figyelmét, meghirdetvén az ítéletet Jeruzsálem felett. A bűnök és az ítélet közötti kapcsolat világosan és félreérthetetlenül kitűnik a verset bevezető „azért“ kifejezésből.

Ez a szöveg nem egy elszigetelt példa. Szerkezete megtalálható igen sok esetben a prófétai beszédekben. Így tehát, amikor a próféta felsorolja és csoportosítja népe bűneit, nem csupán szemrehányást tesz nekik, bírálja és megbélyegzi őket a váddal, hanem lefekteti az ítélet meghirdetésének alapjait azáltal, hogy okokat szolgáltat. A prófétai történelem szemléletében Isten ítélete nem személyes vagy irracionális, hanem ésszerű és indokolt. A közeledő csapás Isten válasza, amiért Izrael nem tudott hűséges maradni, jöllehet kezdettől fogva Jáhvét kérte tőle.

Bizonyos határok között az ítélet meghirdetésének több változata lehetséges, aszerint, ahogyan a próféták próbáltak megfelelő módokat keresni üzenetük közlésére. Az elemek rendje a műfajon belül változhatik. Vannak olyan szövegek, amelyekben csak a csapás meghirdetését találjuk minden indok nélkül, máshol csupán az okokat, az ítélet bejelentése nélkül. Ezeket a tényeket végülis magukban a prófétai könyvekben található dolgok állapotával magyarázhatjuk. Az eredeti prófétai beszéd és a könyv végső írott formája között ezek a beszédek sok kézen mentek át és kétségtelenül közülük igen sok csak töredékeiben érhető el. Mindazáltal, amikor a prófétai ítélet-meghirdetést vizsgáljuk, mint egészet, egyetérthetünk Westermannel abban, hogy: „Az egyetlen dolog, ami megmarad valamennyi változaton keresztül és amely az ítéletet hirdető beszéd lényegét is képezi, abban áll, hogy Isten ítélete hirdette-tik a népnek, az ő sajátos mulasztása miatt.“¹⁷

A prófétai ítéletet hirdető beszédek hasonlósága a törvényszéki eljárások mintáival nyilvánvaló. Ezért több olyan javaslat is elhangzott, hogy ennek a műfajnak az eredete Izrael jogi rendtartásában keresendő. A kifejezések formáját vitán felül érték hatások ebből az irányból, és a próféták bizonyos fokig át is vették a törvényszék nyelvezetét, a műfaj azonban sokkal inkább magában a prófétai élethelyzetekben gyökerezik, különösen pedig a próféták Istenről és a történelemről vallott felfogásában.

Jöllehet a prófétai beszédet általában úgy jellemeztük, mint hírnök-beszédet, és azt bizonyítottuk, hogy a legmegkülönböztetőbb prófétai műfaj a közlemény, ill. meghirdetése valaminek, ugyanakkor azonban azt is hangsúlyoztuk, éppen Gunkelt követve, hogy mind a próféták, mind azok, akik feljegyezték szavaikat, igen sokfajta beszéd-típust és irodalmi műfajt használtak. Ezek között találjuk a látomás-elbeszéléseket, amelyekben a próféta leírja azt, amit Jáhvét neki megmutatott, és kivétel nélkül valamennyien idekapcsolnak egy üzenetet is (Lásd Ám 8,1—3).

A prófétai elhivatás története egy sajátos formája a látomás-elbeszélésnek. Valamennyi esetben (Ézs 6,1—13; Jer 1,4—10; Ez 2,1—3,16) egészen nyilvánvaló, hogy a hivatalba beiktatás látomásait nem azért beszélték el, hogy a prófétának lelki-szellemi életrajzul szolgáljanak, hanem egy egészen különleges ok miatt. Tekintet nélkül az elbeszélés mögött levő sajátos élményre, vagy a próféta egyéniségére, az elhivatási elbeszélések ugyanazt a mintát követik, ugyanazokat a nyelvi vonásokat alkalmazzák és ugyanazon cél érdekében beszélték el: hitelesíteni a prófétát mint hírnököt, aki Isten szavát hirdeti.

Emellett találjuk az ún. jelképes cselekedetekről szóló tudósításokat, amelyeket vagy maga a próféta készített, vagy azok, akik a róla szóló hagyományt rögzítették. A látomás-elbeszélésekhez hasonlóan ezek a jelképes cselekedetek is magyarázzák a próféta tetteit, tehát az ő üzenetét hirdetik. (Lásd Ézs 8,1—4; Jer 19,15; Ez 4—5 fejj.)

A próféták különböző fajú intéseket és figyelmeztetéseket is alkalmaztak, és használták az ún. jaj-jóslatokat is. A figyelmeztetésben a próféta azt mondja el népének, hogy mit vár tőlük, ha azt akarják, hogy Isten ítélete elforduljon: „Keressétek az Urat és éltek, különben reá tör, mint a tűz József házára és megemésztí Béth-Élt és nem lesz, aki megoltsa“ (Ám 5,6). A figyelmeztetés sokszor úgy jelentkezik, mint egy feltételes ítélet meghirdetése, de már eltérő formákat is ölthet. A jaj-jóslatok kifejezést azokra a prófétai beszédekre alkalmazták, amelyek különösképpen Ézsaiásnál gyakoriak és jaj-kiáltásokkal kezdődnek. Ezeket a megszólítottak megjelölése, majd rendszerint az ítélet meghirdetése követi.¹⁸

A műfajok s ezeken belül a műfaji elemek és formulák száma, amelyeket a próféták használtak, csaknem végtelen. Különleges fontossággal bír a törvényszéki eljárások jogi nyelvezetének használata. Egyes prófétai beszédek ténylegesen úgy jelenítik meg Jáhvét, mint felperest, aki vitatkozik és érvel ügyében népe ellen: „Halljátok csak, amit mond az Úr! Kelj fel, perelj a hegyekkel és hallják meg szádat a halmok. Halljátok meg hegyek az Úr peres dolgát, és ti, a földnek örök alapjai! Mert pere van az Úrnak az ő népével, és Izraellel is perbe száll“ (Mik 6,1—2).

E szövegből a törvényszék előtti megjelenésre való felszólítást halljuk ki, a vádló beszéde ezután következik a 6,3—5-ben. A törvényszékek beszédmódját Deutero Ézsaiás is használta igen gyakran (Lásd különösen Ézs 43,8 kv.). A próféták ugyanakkor sokat hivatkoznak a Törvényre, amelyhez Izraelnek hűségeseznek kellene lennie. És mert a próféták népük bűneivel foglalkoztak, a jogi nyelvezet használata egészen érthető

Találunk olyan műfajokat is, amelyeket a kultuszból kölcsönöztek, vagy onnan másoltak le. Már említettük a magasztaló himnuszokat és a panaszló zsoltárokat. De ezek mellett Izrael istentiszteleti életének számos formulája és műfaja képviselve van. Pl. Ámos 4,4-ben egy istentiszteletre való felhívással találkozunk, amely átalakult az istentisztelet elleni váddá: „Menjete (helyesebben: jöjjetek) Béth-Élbe és vétkezzetek, szaporítsátok a vétkeket Gilgálban. Vigyétek fel reggelente áldozataitokat, és harmadnaponként tizedeiteket“.

A próféták használtak közmondásokat is, vagy a bölcséleti irodalomból ismeretes mondásokat, valamint a mindennapi életből vett kifejezési formákat is. Ezt igazolják azok a mondás-csoportok, amelyek Ámos 3,3 kv-ben az ok és okozat közti összefüggésre épülnek fel. Ézsaiás 5,1—7-

ben példázat található, míg Ezékiel 18,2—4 közmondásszerű mondásokat idéz és újra értelmez. Ámos pedig egyenesen azt találta hasznosnak, ha egy éneket szerez, amelyet ő sajátos módon siratódallal azonosított: „Halljátok meg e beszédet, amelyet síródalként szólok tírólatok, Izraelnek háza! Elesett, nem kel fel többé Izraelnek szüze; végigterült az ő földén, és nincs, aki felemelné“ (5,1—2). Az ilyen éneket a temetési szertartáson, a halott felett szokták énekelni. Az Úrnak Izrael feletti ítélete oly bizonyos, hogy Ámos már el is kezdheti a temetést. Így a sirató-ének igen szemléletes eszközévé lesz az ítélet-meghirdetésnek.

A következő feladatunk az, hogy a már tárgyalt beszéd és irodalmi műfajok helyzetét tekintsük át az ősi Izrael életében. Tekintettel arra, hogy a próféták századokon keresztül alkalmaztak különböző típusú műfajokat, a legtöbbjükét az élet más-más területeiről kölcsönözték át, később pedig a prófétai beszédeket összegyűjtötték és könyvekbe foglalva leírták, ezért az élethelyzet kérdése nem is olyan egyszerű. A prófétai irodalomban — a legtöbb esetben — a következőkre kell figyelemmel lennünk: 1. A próféta életében (élmény és cselekvés) gyökerező helyzet; 2. A prófétai beszéd háttöre; 3. A beszéd helye a későbbi szóbeli ill. írott hagyományban.¹⁹

1. A prófétai beszéd helyzetének kérdése magában a próféta életében történeti, szociológiai és lélektani vonással bír. A történeti helyzet viszonylag világos. Amit mi prófétai mozgalomnak nevezünk, nem sokkal a királyság megalakulása előtt keletkezett és nem sokkal azután szűnt meg, amint a babiloni nagyhatalom szétzúzta az államot. A pontosabb hatásokat azonban sokkal nehezebb felállítani. Deutero Ézsaiás nyilvánvalóan próféta, de már korábban Ezékiel munkájában felismerhetjük, hogy a prófétai beszédmód — s vele együtt maga a prófétai szerep is — megváltozik, olyan irányt véve fel, amely később az apokaliptikus irodalomba torkollik. Ennek ellenére, a próféták legtöbbjét el tudjuk helyezni egy történeti összefüggésbe és összekapcsolni elődeivel ill. utódaival.

A prófétai beszéd szociológiai helyzetének kérdése nehezebb. Azt is mondhatnánk egészen egyszerűen, hogy az ő helyzetük a „prófétaság“ volt. Ez igaz, volt egy „intézmény“, amelyet mi prófétaságnak nevezhetünk. De hogyan jellemezhetjük ezt az intézményt és milyen volt a kapcsolata Izrael más intézményeivel? Ez az intézmény a többiekhez hasonlóan sokat változott az idők folyamán. Voltak időszakok, amikor próféta csoportok (fiak) szerveződtek egy vezető körül, amint azt az Illés és Elizeus-történetek mutatják. És hallunk más prófétai csoportokról, valamint kiemelkedő személyiségekről, mint pl. Náthán próféta, aki többé-kevésbé hivatalosan a királyi udvarhoz tartozott. A kérdés viszont akkor a legkevésbé világos, amikor a nagy prófétákkal kapcsolatban a legfontosabbá válik.

A bibliakutatás folyamán többféle elképzelés is született a próféták szerepét illetően. Egy korábbi nemzedék úgy látta, hogy a próféták mindig és mindenhol a papság ellenfelei voltak és azt bizonyították, hogy a prófétai könyvekben található kultikus nyelvezetet később adták hozzá azokhoz. Korunkban Izrael istentiszteletének tanulmányozása azt a véleményt alakította ki, hogy a kultuszi kifejezéseket és beszédmódot a próféták használták, s olyan feltételezés is van, hogy a próféták maguk is szolgáltak hivatalos tisztségben a kultuszban. Az igaz, hogy van bizonyíték az istentiszteleti szertartások és egyes próféták közötti kapcsolatot illetően, de a próféták nem voltak alapvetően és elsődlegesen kul-

tuszi hivatásos személyek, olyan kötelességekkel, mint amilyenekkel a papok bírtak. Nagyon kevés prófétai beszédet, amelyet a szövegek számkra megőriztek, mondtak kultuszi környezetben ill. összefüggésben.

A prófétai beszéd mód és hagyomány folytonossága azt mutatja, hogy a prófétaság valóban intézmény volt. Az bizonyos, hogy nem volt mindig hivatalosan elismert és engedélyezett. Némelyik prófétának tanítványai voltak (Ézs 8,16 kv.), s valamennyiükhöz korábban vagy később követők csatlakoztak, akik komolyan vették szavaikat. Más-ként hogyan lehetne megmagyarázni beszédek megőrzését? A prófétai beszéd mögött levő élethelyzet tehát a tényleges szóbeli elmondása annak a beszédnek a próféta által. De hol, kinek és milyen alkalomból? Voltak próféták, akik a templomban prédikáltak, de máshol is, ahol csak hallgatóságot találtak. A királyoknak beszéltek, de bárkinek Izraelben; sajátos alkalmakkor, de mindenütt, ahol a beszédet el kellett mondaniuk. A próféták nem fogadtak el semmi korlátozást tevékenységüket illetően. Mivel tekintélyük nem embertől származott, hanem Istentől, ott és akkor beszéltek, ahol szükségét érezték.

A próféták ismételten hivatkoznak más helyzetekre tevékenységükben, arra a személyes alkalomra, amikor Jáhvétól parancsot kaptak, hogy hirdessék az ő akaratát. De olyan keveset tudunk ezekről az élményekről. Még azt sem tudjuk, hogy van-e sajátos látomási élmény ezek mögött a formulák mögött, amelyekkel kezdik beszédüket: „Ezt mondja az Úr“, „Az Úr megmutatta nekem“. A prófétákat sokkal inkább saját üzenetük hirdetése érdekelte, mintsem hogy beszéljenek élményeikről. Az élethelyzet tehát az az idő és hely, amikor és ahol a próféta szóra nyitotta ajkát.

2. Amint láttuk, a próféták által használt műfajokat más helyzetekből vették át és alkalmazták. Ez nemcsak a biztosan kölcsönzött műfajokra vonatkozik, mint amilyenek a bölcséleti mondások, vagy a kultusz nyelvezete, hanem a sajátosan prófétai műfaira is, mint az ítélet és üdv meghirdetése, vagy a hírnök-stílus. A prófétai hírnök-formula „Ezt mondja az Úr“ és valószínűleg a kifejezőmódjuk más vonása is, az ősi Közel-Kelet hírnökei keresztüli kommunikációs módban gyökereznek. Mint ahogyan nem tudjuk teljesen megérteni a prófétákat történeti helyzetükből kiszakítva, éppen úgy nyerünk betekintést szavaik értelmébe, ha ismerjük nyelvezetük háttérét, ami nem más, mint az ősi Izrael egy sajátos intézményének kifejezőmódja.

3. A prófétai szavak folytatták életüket hosszú ideig, elhangzásuk után is. Amikor ezeket a beszédeket összegyűjtötték és lejegyezték, azok egy új és egészen különböző életet kaptak. Sok esetben az összegyűjtött beszédek először a próféta tanítványai között forogtak közközzé. Később a beszédek irodalomká lettek, s így a közönségnek mint egészen a tulajdonosaivá váltak. Amint a beszédeket tovább adták, először szóbelileg, azután írott formában, sok hozzátoldás készült. A próféta életéről és munkájáról szóló hagyományokat azok kapcsolták egybe, akik ismerték őt. Később újabb beszédeket és más kompozíciókat tulajdonítottak a prófétának és ezeket is befoglalták a könyvbe. Ezt az anyagot rendezték, néha lazábban, máskor összefüggően, és végül kerettel látták el, ami talán nem volt több, mint egy bevezető jegyzet vagy a könyv felirata. A beszéd, amelyik valamikor bizonyos célt szolgált, most a könyv összefüggésében egészen új cél szolgálatába állhatott.

Meg tudjuk különböztetni a próféta eredeti szavait a későbbi hagyományétól. Amikor ez sikerül, azt is megállapíthatjuk, hogy nem csak a próféta szó él tovább, de azt is, hogy miként él a hit közösségében. Amikor például a babiloni fogságban levő zsidók olvasták Ámos könyvét, a régi ítélet-meghirdetések új értelmet nyertek. Érvényességüket senki sem vitatta vagy tagadta, hanem éppen megerősítette. Az az állítás, hogy az Úr valóban megítélte Izraelt, most egy új kezdet alapjává lett.

JEGYZETEK

¹ Gunkel, H.: *Die Propheten als Schriftsteller und Dichter*. Göttingen. 1923. 37—40. idézi Gene M. Tucker: *Prophetic Literature*. Philadelphia. 1971. 55.

² Gunkel, i.m. 35.

³ Mowinckel, S.: *Prophecy and Tradition: The Prophetic Books in the Light of the Study of the Growth and History of the Tradition*. Oslo. 1964. 37—38.

⁴ Gunkel, i.m. 34—70.

⁵ Westermann, C.: *Basic Forms of Prophetic Speech*. 13—89.

⁶ Gunkel, i.m. 36—37.

⁷ Gunkel: *Fundamental Problems of Hebrew Literary History*. 60.

⁸ Westermann, i.m. 90—98.

⁹ Mowinckel, i.m. 40.

¹⁰ Ross, F. J.: *The Prophet as Jahweh's Messenger in Israel's Prophetic Heritage*. New York. 1962. 98—107.

¹¹ Lásd még Ézs 6,8—9; Ez 2,8—3,11.

¹² Ross, i.m. 99.

¹³ Mowinckel, i.m. 40.

¹⁴ Westermann, i.m. 94—95.

¹⁵ Fohrer, G.: *Remarks on Modern Interpretation of the Prophets in Journal of Biblical Literature* 80 (1961) 318.

¹⁶ Westermann, i.m. 65—66.

¹⁷ Uo. 168—176.

¹⁸ Uo. 190.

¹⁹ Tucker, i.m. 68.

A LENGYEL REFORMÁCIÓ DÖNTŐ ESEMÉNYE*

A Varsói Konföderáció 1573-ban

A reformáció vallási mozgalom. Célja, hogy az ember életközösségét Istennel a Jézus Krisztus megváltó művébe vetett hitre alapozza. A hit dinamikus — magával ragad másokat. Szellemi mozgalmat indít meg a meglévő egyházi intézményben, s ha ez az intézmény nem veszi fel magába, új egyházi szervezetek kialakulására kerül sor. A reformációt kísérő társadalmi és kulturális mozzanatoknak kétségtelenül megvan a maguk jelentősége, de ezek másodlagos értékűnek minősülnek. A szervezett formát öltő mozgalmaknak jogi elismerést és védelmet kell nyerniök, különben a társadalmat vagy az államot felbomlasztó tényezővé válnak.

A reformáció hívei éppen ezért a *jogi védelem* elnyerésére törekedtek a 16. századbeli Európa valamennyi államában. A reformáció ügye még nem nyert szabályozást a korabeli nyugati Egyházban, de ez előbb vagy utóbb várható volt, s éppen ezért az 1520—60 közötti negyven éves időszakban bevezetett jogi szabályozást ideiglenesnek tekintették.

A Konföderáció létrejöttének okai

A Varsói Konföderáció különleges jellemvonása volt az a tény, hogy a tridentini zsinat után fogadták el, vagyis akkor, amikor a katolikus egyház a reformáció kérdésében már döntött, meghatározta hittételeit és elítélte a reformáció tanításait. Az erősödő ellenreformáció korában (a jézsuiták megjelenése Lengyelországban, a tridentini zsinat dekrétumainak elfogadása a király által 1564-ben, a katolikus párt megalakulása a Szejmben 1565-ben) a reformáció védelemre szorult s a vallási türelem elfogadtatására törekedett.

1572 elején meghalt a Jagelló-dinasztiából származó utolsó lengyel király, *Zsigmond Ágost*. Ezt (a nemesség által) választott királyok kora követi. A lengyel koronára két jelölt tartott igényt — Ernest Habsburg főherceg és Valois Henrik herceg. Fegyveres összecsapások veszélye fenyegetett, mert mindkét jelöltnek voltak hívei.

A Varsói Konföderáció tehát nemcsak a vallási türelem kérdésére terjedt ki. Arra volt hivatott, hogy biztosítsa az állam (a nemesi köztársaság) békéjét, rendjét és védelmét, az igazságosságot, az egyetértést a királyválasztásban, garantálja a nemesi jogok elismerését a király részéről s ünnepélyes fogadalmat vegyen ki tőle, hogy nem hirdet közfelkelést a Szejm határozata nélkül. A Konföderáció kilátásba helyezte, hogy büntetéssel sújt mindenkit, aki „a királyválasztáson zavart kelt“.

* Megjelent a *Theologiai Szemle* 1974. 1—2. számában, 21—23; fordította dr. Forintos György.